

TOVÁBBKÉPZÉSI PROGRAMUNKBÓL

Az 1999/2000-es tanévben 100 órás továbbképző tanfolyamot tartottunk az Apáczai Közalapítvány megbízásából elsősorban a dél-amerikai szóróványba készülő tanároknak. A tanárok feladata a magyar nyelv és hungarológia oktatása emigráns magyaroknak és idegen ajkú érdeklődőknek. A tanfolyam résztvevői között voltak tanítók, általános iskolai tanárok és főiskolai oktatók is, akik a magyar idegen nyelvként történő oktatásában addig nem szereztek tapasztalatot. Az intézetünk tanárai által megtartott interaktív foglalkozások a magyar mint idegen nyelv nyelvtana, tananyaga, oktatásának módszertani kérdései témakörében zajlottak, s ezek tették ki az elméleti munka mintegy 80%-át. A fennmaradó időben hungarológiai témájú előadások hangzottak el meghívott előadók, valamint intézetünk tanárainak a részvételével. A tanfolyamot óralátogatás és gyakorló tanítás követte. A továbbképzésen elhangzott előadások, foglalkozások egy részét tesszük közzé – természetesen rövidített formában – ebben a rovatunkban, remélve, hogy a szakmába éppen beletanulni szándékozóknak ezzel segítséget nyújthatunk.

A szerkesztők

Chikán Ildikó

A magyar nyelv sajátosságai

Az itt következő gondolatok többé-kevésbé így hangzottak el a "Magyarul határok nélkül" elnevezésű előadássorozat keretében 1999. november 19-én. A sorozat nyelvi előadásainak s e nyitó előadásnak az volt a célja, hogy elindítsa a hallgatóságban egy új szemléletmód kialakulását, új irányba terelje gondolkodásukat, átstrukturálja agyukban anyanyelvükkel kapcsolatos ismereteiket.

A magyar nyelv általános vonásairól szólva talán sokak által közhelynek érzett alaptételekből kell kiindulnom, de a részletekre térve egyre újabb, lényeges sajátosságokat fedezhetünk fel nyelvünkben. Minél több nyelvet ismerünk meg, minél többféle anyanyelvű diákkal találkozunk, tehát minél

több nyelvvel vetjük össze anyanyelvünket, annál több sajátosságára derül fény.

Kiindulópontként el kell fogadni, hogy magyarul szinte lehetetlen értelmes, életszerű és minden szempontból hibátlan mondatot megfogalmazni, amíg legalább a jelen idejű alanyi igeragozást és néhány határozóragot, vagy az alanyi és tárgyias igeragozást és a tárgyat nem ismerte meg valaki. A magyar ebből a szempontból is nehezebbnek tűnhet néhány indoeurópai nyelvénél. Hogy melyik jöjjön előbb, melyik a nélkülözhetetlenebb, örök témája a tankönyvírók és bírálók vitájának. E vitát itt eldönteni nincs szándékomban, s az előadás gondolatmenete sem tekintendő állásfoglalásnak e tekintetben.

"**A nyelv** nemcsak szavakból, hangokból és mondatokból áll, hanem a **valóság** olyan eltérő **értelmezése** is, amelyet a nyelvet alakító nemzedékek finomítottak" - idézi Federico Fellini Richard Hill "Mi, európaiak" című művében. (Geodézia Szakkönyvek 1998. 372.o.)

A fenti idézetből is következik, hogy **minden nyelvnek saját logikája van**, saját világszemlélete, amely az életnek, az eseményeknek más-más aspektusát tartja fontosnak, s ennek következménye, hogy a különféle aspektusok az egyes nyelvekben eltérő részletességgel "kidolgozott"-ak, eltérő súllyal esnek latba. Szembeötlő például bizonyos indoeurópai nyelvek igényessége az időviszonyok pontossága tekintetében, másrészt e terület látszólagos elhanyagoltsága, és a helyviszonyok igen pontos kifejezésére való törekvés a magyarban.

"...**az egyik nyelvről a másikra való váltás** valamilyen nehezen megfogható **hatást gyakorol az ember gondolkodásmódjára** és reakcióira." "A nyelv alakítja a viselkedést és a viselkedés alakítja a nyelvet. (... lehet, hogy egy olyan kis ország, mint Magyarország, azért produkált annyi zsenit, mert a **magyar nyelvtan logikus szerkezete elősegíti a világos gondolkodást.**) (R. Hill idézett műve 374.o.)

A zseniket hagyjuk most, témánk itt inkább a gondolkodás. Tehát **amikor egy nyelvet tanítunk, sajátos gondolkodásmódot tanítunk**. Anyanyelvünket beszélve ezt nem (mindig) érzékeljük, de tisztában kell lennünk nyelvünk sajátos gondolkodásmódjával, ha ezt idegen ajkúaknak akarjuk közvetíteni.

Úgy gondoljuk például, hogy a magyarban az írás és a beszéd jól tükrözi egymást: "**azt mondjuk, amit írunk**", a hangokat teljesen és világosan ejtjük, nincsenek ún. tökéletlenül kiejtett hangjaink.

Mind a magán-, mind a mássalhangzókat ejtethetjük röviden és hosszán. Sok esetben a hangzók időtartama értelemmódosító lehet: kor - kór, irt - írt, tol - toll, anya - anyja. A zöngés-zöngétlen mássalhangzópárok rendszere is jellegzetes. Más nyelvekhez viszonyítva külföldi szemmel, helyesebben füllel

és a hangképzőszervek működése szempontjából sajátos az "a-o", az "a-á", "o-ö", "u-ü", "é-í", "s-sz" stb. hangok kiejtése és egymáshoz való viszonya .

Az írás-kejtés egymásnak való megfelelése közelebről nézve bizony nem tökéletes, hiszen számos esetben találkozunk kiejtésbeli (nem jelzett) hasonulással (pl. könyvtár, hallja), összeolvadással (pl. játszik), írásban részben (pl. tanítsa) vagy teljességgel jelölt (pl. eggyé, vízzel, mossa) hangtani változásokkal.

A szóhangsúly kivétel nélkül az első szótagra esik, ettől kicsit kattogó a nyelv. A hangsúly nem hat a magánhangzók hosszúságára, mint az más – egyébként hosszú magánhangzók nem bíró – nyelvekben előfordul. A névelő és az "is" kötőszó hangsúlytalansága okoz gondokat a kiejtésben. (Érdekességgként megemlítem, hogy régebbi nyelvkönyvíróink közül Bél Mátyás 1729-ben megjelent *Der Ungarische Sprachmeister* című nyelvkönyvében az "is" hangsúlytalanságát úgy jelölte, hogy kötőjellel kapcsolta az előtte álló szóhoz: "Még lett immár, a' vendégek-is jelen vannak", s ugyanezzel a megoldással találkozhatunk Vályi András 1792. évi *A magyar nyelv gyakorlati tanítása és tanulása* címmel megjelent munkájában: "te-is le-írod úgy-é? a' mi szükség-es" avagy "hozzak-é néktek-is".)

(Forrás: Giay B.– Nádor O.: *A magyar mint idegen nyelv/Hungarológia*, Osiris, 1998.)

A hanglejtés eltérései nem okoznak jelentésbeli változást (mint némely ázsiai nyelvben), csak érzelmi töltést hordoznak. A mondatok általában ereszkedő hanglejtésűek, a mellékmondatok határán a lebegtetés, illetve az eldöntendő kérdés sajátos hanglejtése, no meg a **nyomatékosság hanglejtéssel való jelzése** (pl. *Ma este* indulunk./ *Ma este* indulunk./ *Ma este in-dulunk.* vagy *A ház színe* szokatlan./ *A ház* színe szokatlan.) a legnehezebben elsajátíthatóak a külföldiek számára.

A magyar nyelvben **nincsenek nyelvtani nemek**, s nem különböztetjük meg formailag az élőt az élettelenről, így egy-egy szó a magyar abc bármely hangjával végződhet. Kezdő nyelvtanuló a szavak végéből szinte semmit nem tud megállapítani. Azonos hanggal végződnek például a következő, igen-igen eltérő eredetű és rendeltetésű szavak: olvas - hajas - has, nevet - élet - alma-levet, baromfi - veszi - pécsi - vegyi - hazai - házai.

Az egyalakú határozatlan névelő – helyes nyelvhasználat esetén – ritkábban használandó, mint bizonyos más nyelvekben. Többes számban nem létezik megoldás a határozatlan névelő kiváltására.

A határozott névelő két formája (a/az) a szókezdő hangtól függő, s a kiejtés megkönnyítésére, a beszéd gördülékenyebbé tételére spontán és fokozatosan alakult ki a két alak, melyek nem egyeztetendőek számban a főnévvel, amelyhez tartoznak. Mint nevéből következik, e névelő feladata a

határozottság kifejezése, amelynek érzékelése hosszan elnyúló gondot okoz az olyan nyelvtanulóknak, akiknek anyanyelvéből hiányzik a határozott névelő.

Itt említem meg az "az" különféle funkcióit, amelyek részben eltérnek megfelelőjük más nyelvekbeli feladataitól, azaz funkció szerint eltérő megfelelői lehetnek:

mutató névmás: Az a fa még fiatal.

határozott névelő: Az alma finom.

általános helyettesítő szó: (- Ez száraz bor ?) - Igen, az.

(- Ott van a kék csésze.) Abba kéred a teát?

Azt hiszel, amit akarsz.

Éva jobban ismeri Pétert, mint az őt.

Névmásokról beszélve elmondandó, hogy nyelvünkben **teljes és következetes a közelre és távolra mutató névmások (határozószók) rendszere**. Például: ekkor - akkor, ennyire - annyira, ilyen - olyan, így - úgy, ide - oda, sőt a "közel"-en és "távol"-on belül is megkülönböztethető a még közelebbi/távolabbi, illetve kevésbé közeli/távoli: ez - emez, ott - amott stb. Itt is megfigyelhető a körülmények megjelölésében az a pontosságra való törekvés, melyről mint magyar jellegzetességről hamarosan szó esik.

Agglutinációs nyelv lévén, a magyarban a többnyire változatlan alakokhoz (tőhöz) mind az igék, mind a névszók esetén **sok-sok toldalék** járulhat. A dolgot bonyolítja, hogy a "sok" egyrészt a háromféle funkciójú toldalékokat jelenti (képző, jel, rag), amelyek egymás után következve egyre hosszabbá és nehezebben kiejthetővé teszik a szót (képzőből egymás után több is kapcsolódhat, pl. ered/et/i/ség), másrészt egy-egy toldaléknak esetenként 1 - 6 változata lehet (például a két véglet: -ért - egy változat, illetve -t, -at, -ot, -et, -öt - hat változat).

Az utóbbi jelenség oka a nyelv egyik alapvető sajátja, a **magánhangzoharmónia**, illetve az illeszkedés szabálya. Ez azonban a nyelvtanulók nagy sajnálatára nyelvtörténeti szempontból helyenként látszólag (ír, híd, héj, cél), máshol valóban nem mindig következetes. Ez utóbbi a nyelvünkbe viszonylag újonnan került és manapság bekerülő vegyes hangrendű szavak esetében fordul elő (modern, sofőr).

Sajnos, a vegyes hangrendű szavak toldalékolásával kapcsolatban még a gyakorló, sőt magyarok számára magyar nyelvtankönyvet író tanárok közt is tévhit él, miszerint vegyes hangrendű szavaknál egyszerűen az utolsó magánhangzó mély vagy magas volta határozza meg, melyik toldalékváltozatot használjuk, elfeledkezve a mély magánhangzóknak az adott szóban való elhelyezkedésétől független domináns jellegéről, mely domináns jelleget

régebbi szavaink toldalékolása bizonyít: sétálnak, tanítsuk, Sanyival, kávéban. (Ld. Zsuffa Zoltánné: Gyakorlati magyar nyelvtan, Panem-Akkord 1996. 15. o. , és vö. A mai magyar nyelv rendszere, Akadémiai Kiadó 1961. 97.o. vagy Rácz E. - Takács E.: Kis magyar nyelvtan, Gondolat, II. kiadás 1990. 40.o. vagy É.Kiss - Kiefer - Siptár: Új magyar nyelvtan, Osiris 1998. 302.o.)

A **toldalékok**, köztük a névszókhöz járuló toldalékok **gazdagsága** – melyet futólag már említettem – egyik jellemző vonása nyelvünknek. Az események körülményeinek pontos leírásához azonban nemcsak toldalékokat, hanem határozószókat és névutókat is használ a nyelv időnként kombinálva is őket (pl. túl az erdőn, rajtad kívül), valójában e három formai megoldás együtt eredményezi az emlegetett pontosságot. (Pl. *Tedd fel a könyvet a polcra, a szótár mellé!*)

A sokat emlegetett **irányhármasság** nemcsak a toldalékoknál, hanem a névutók és a határozószók körében is következetesen megtalálható. (Például: -ból, -ban, -ba / alól, alatt, alá / kintről, kint, ki- / alulról, alul, alulra.)

A névszóragok nem alkotnak szabályos névszóragozást, ugyanakkor az előjárósók is ismeretlenek a magyarban. Más nyelvek esetenként kisebb számú előjárójának szerepét a magyarban nagyobb számú rag/névutó tölti be, tehát a ragok/névutók differenciáltabban, részletesebben jelölnek. (Pl. Egy kutya futott *mögöttem*, de nem *utánam* jött, hanem a gazdája *előtt* járt./ Két belépőjegyet adott *nekem* a szüleim *számára*.)

A bőség velejárója, hogy időnként szinte azonos funkciójú ragok egyezményes okokból vagy a jobb hangzás okán más-más szavakhoz járulhatnak. (Pl. *Miskolcon*, *Egerben*, *Győrött* és *gyorsan*, *szépen*, *hanyagul*, *kedvetlenül*, *gyakorlatilag*, *feltehetőleg*.) A szinonim jelentésű eszközök érzelmi, ízlésbeli, műveltségbeli stb. különbséget jelölhetnek. (Pl. *Fontos* vagy *nekem/számomra*. és *feltehetőleg/feltehetően*.)

Az érem másik oldala, hogy azonos ragokat különböző esetekre is használunk:

gyorsan fut – lázasan fekszik (mód és állapot),
bottal sétál – Péterrel sétál (eszköz és társ),
két hétig maradok – jövő péntekig maradok (tartam és időhatár),
vízért megy a kútra – a hazáért harcol – az őszinteségéért szeretik (cél és ok).

Sajátos az egyes szám - többes szám használata nyelvünkben. Említettem, hogy a névelőt számban nem egyeztetjük a főnévvel. **Egyes számban marad a főnév** (és az ige) **a számok után, gyűjtőfogalmak esetén**. (Pl. Ötven forintot fizettünk. / Almát veszek. / Virágot szedsz.)

A névszók többes számát kétféle jellel jelölhetjük. Az általánosan használt, elsődleges jel a -k, az -i jelről később részletesen esik majd szó. Tekintélyes a kivételek száma, főleg a rövid alakú, az alapszókincshez tartozó, régebbi szavak körében, s a kivételek különféle típusokba sorolhatók. Az egyes szavak rendhagyó alakjai csak bizonyos (nyelvtörténetileg régebbi) esetekben jelennek meg. Pl. tó - tavak - tavat - tavam - tavon - tavas - tavi - tavú, bokor - bokrok - bokrot - bokrom - bokron - bokros - bokrú, idő - ideje - idei - idejű - ideig, név - nevek - nevet - nevem - neves - nevű.

Különféle, itt nem részletezendő okokból a rendhagyó alakok sora csökken az idő múlásával. Egyes szavaknál bizonyos rendhagyó alakok eltűnnek, mások fennmaradnak, illetve előfordul, hogy pillanatnyilag vagy átmenetileg a rendhagyó és az analógiás alak is használatos: szó - szavak/szók - szót - szavam - szón - szavas - (név)szói - szavú.

A jelző rendszerint a jelzett szó előtt áll, a minőségjelző és a számjelző **toldalékot nem kap** (sem többes jelet, sem ragot), de ha főnév nélkül áll, tehát főnevesül, megkapja a szükséges todalékokat. Értelmezők, tehát értelmezőként álló jelzők is megkapják "főnevük" ragját. (Pl. András nem a szőke lányokat szereti, hanem a barnákat. - Ismeritek Jánost, a pilótát. - Szereti a bort, a vöröset.)

A névmási kijelölő jelző esete bonyolultabb: a névmás **megkapja** (mintegy előre jelzi) **az utána álló főnév todalékait, névutóját,** ráadásul **a két elem közé belép a határozott névelő.** (Pl. Ezt az utcát keresem./ Azokról az országokról beszélünk./Az előtt a vizsga előtt nem izgultál.)

A jelzők -ik képzője kiemelő, egyediesítő funkciót tölt be, így rendszerint határozott névelővel jár. Kiemelni már két egyed közül is lehet, az egyiket. Más példák még: a negyedik, a nagyobbik gyerek.

A birtokos szerkezet általános **formája** bizonyos nyelvekhez képest fordított (pl. A ház színe szokatlan.), de formai eszközzel való nyomatékosításnál megfordítható (A színe szokatlan a háznak./ A színe a háznak szokatlan.). Ugyanakkor sajátos, hogy **egyszerű,** átlagos **esetben a birtokos jeletlen marad, személyét és számát** azonban **mindig jelöljük,** de nem magán a birtokoson, hanem **a birtokon.** Ezen a szembeötlő, mert nem mindennapi sajátosságon túl, helyesebben belül egyes részletekben némi logikátlanság mutatkozik: az ő kedvük - a diák kedve - a diákok kedve.

Itt jegyzendő meg, hogy a kommunikációs (udvarias és/vagy távolságtartó) harmadik személyt jelölő szavak (maga, ön, maguk, önök) főnévként és soha nem névmásként viselkednek: (Lásd később is!) az ön/önök kedve, öntől, ön mellett stb.

A folyamatos beszédben a fentiek miatt "trükk" alkalmazandó:

"Önök is elveszítették az önök kedvét?" helyett "Önök is elveszítették a(z ő) kedvüket?" ("Az önök" főnév helyére ismétlés elkerülése végett az "ők" névmás lép be.)

A birtokoson mindig jelzett birtokos személyét és számát jelölő toldalékok adják a **birtokos személyragozás/személyjelezés** paradigmáját, amely **kiemelkedő jelentőséggel bír** nyelvünkben sokrétű funkciójánál fogva.

A birtoklás egyszerű jelölésén – a(z én) kedvem, a (te) kedved stb. – kívül fontos a szerepe a másik, a "vkinek van vmije" birtoklást kifejező furcsa szerkezetben, ahol a valójában birtokló személy – sokszor csak toldalékkal jelezve – részeshatározóként jelenik meg. Igen zavaró a külföldiek számára, hogy **az ige számban és személyben a birtokhoz** és nem a birtoklóhoz (birtokoshoz) **igazodik**:

Sok dolgotok van (nektek). Még vannak feladataitok (nektek).

Figyelmet érdemel a kétféle birtoklást kifejező szerkezet eltérő toldalékhasználata a következő esetekben:

A fiú / az ön kedve jó.

Az ő kedvük jó.

A fiúk/az önök kedve jó.

A fiúnak / önnek jó kedve van.

(Nekik) jó kedvük (esetleg kedve) van.

A fiúknak/önöknek jó kedvük (esetleg kedve) van.

Sajátos, hogy birtoklás esetén a többes szám jele más, mint közönséges esetben (fáim, ill. fák).

Vitatémát adó formai megoldások itt is adódnak: kocsiim vagy kocsijaim.

A birtokos és birtok egy szón belül jelölhető az -é birtokjellel abban az esetben, ha a birtok mibenléte tudott (már említettük vagy látható): Anna haja rövid, Éváié hosszú. é = haja

Ez a jelenség a magyar nyelv egyik sajátosságának, a **tömörségnek** megnyilvánulása.

A birtokos személyragozásnak fontos szerepe van a névmásalkotásban: a személyek általuk válhatnak a cselekvés, történés körülményeinek meghatározóivá (nálam, velem, belőlem, utánam, miattam, kívülem stb.), segítve ezzel is a körülmények megjelölésének pontosságát és formai tömörségét.

A birtokláson és a névmásokon kívül **a birtokos személyragok megjelennek** a főnévi igeneveken is egyébként személytelen igék és állítmányként álló névszók mellett. Egy-két példa erre: Dolgoznod kell. (Szerkezete azonos a "Munkád van" szerkezettel.)

Sikerült telefonálnod.

Kár olvasnod. Fontos mozognod.

S itt rátérhetünk az igék szintén nem gondmentes témájára.

Az első sajátosság, hogy **az igék alapalakja nem a főnévi igenév, hanem** – általában – **az ige kijelentő mód, jelen idő, alanyi ragozás, egyes szám 3. személyű alakja**, tehát a főnévi igenév már képzett alak. Természetesen itt is szép számmal akadnak kivételek, főleg az ősi szókincsből, például a többtöves létige (va-, vo-, le-), a sző, nő, lő, fő, jön, ró, a tesz, vesz, visz, hisz, eszik, iszik csoportok, amelyekben belül kétszeres, sőt háromszoros kivételek is találhatóak. (Pl. az iszik "-sz végű" ikes ige, és a látszat ellenére mély hangrendű szó.)

A kivételek újabb csoportja az alszik, fekszik, de megemlítendő még néhány típus:

az -s,-sz, -z végű igék,

az -ít és -szt, az -st végű igék,

az egyéb két mássalhangzóra végződő igék,

az ikes igék,

a magánhangzót kiejtő típusúak közül a mozog és érdekel-féle, másrészt a hiányzik-féle, s még sorolhatnánk. A megy ige ragozása például sok tekintetben egyedi.

A cselekvés, történés, létezés időviszonyainak kifejezésére viszonylag **kevés igeidő** áll rendelkezésre a magyar nyelvben. A kijelentő mód jelen ideje eredeti funkcióján kívül az általános érvényű kijelentések ideje is, s rendkívül gyakori használata a jövőre vonatkozó határozó(k) mellett a jövő idő kifejezésére is. (Pl. *Majd jövök. Holnap beszélgetünk.*)

Így az "igazi" jövő idő használata – véleményem szerint – az elvégzendő cselekvés biztosabb megtörténtét jelzi, valamiféle határozottságot, elszántságot, biztos ígéretet is magában rejt.

A létige az egyedüli, amelynek saját képzésű jövő ideje van, míg egyébként összetett alakokat használunk. Bizonyos igéknek pedig egyszerűen formailag nincs jövő idejük (kell, szokott, ható igék).

A feltételes mód képzése, sőt a feltételes mondatok alakítása is egyszerű. Egyszerűbb, mint több más nyelvben. Érdekes, de zavaró lehet a létige kétféle feltételes jelen (?) idejű alakjának ma már megkülönböztetés nélkül használt alakja (volnék és lennék stb.), s kezdő nyelvtanulóknál zavaró lehet a

Ha Péter is itt *volna*, ... **Én** is elmentem *volna*, ...

Ha ő itt lett *volna*, ... Ha én itt lettem *volna*, ...

formák megkülönböztetése.

A felszólító mód ragozása teljes. (Bár formailag csak jelen időben létezik, használata mindhárom időre kiterjed). E teljesség sokaknak első pillantásra érthetetlennek és szükségtelennek tűnhet, de a függő beszéd ismerete azonnal világossá teszi szükségességét és részben használati módját.

A magyar nyelvben formálisan nem létezik kötőmód, gyakorlatilag azonban a felszólító mód s helyenként a feltételes mód tölti be e szerepet. (Pl. Fontos, hogy ő is eljöjjön. Nem hiszem, hogy beteg *volna*.)

Nem elfelejtendő azonban, hogy a magyar kötőmód esetei nem egyeznek meg teljesen azokkal az esetekkel, amelyekben más nyelvek e mód használatához folyamodnak. Segíthet a "cél, szükségesség, lehetőség" kötőmódot igénylő eseteinek ismertetése, de a kérdés ennél bonyolultabb. A célként (tervként, szándékként stb.) megjelölt cselekvés, esemény megfogalmazódásához képest – akár ha csak egy pillanattal is, de – később történik meg, következik be, így alapvetően igen sok dologban fedezhető fel a "cél". Például: Ez az autó *alkalmas arra*, hogy nagy terheket szállítson.

Idegeneknek szokatlan a másik embernek a kérdező jövődőt tetteire vonatkozó akaratát, kívánságát tudakoló kérdés kötőmódja: "- Segítek?" vagy "- Töltsék neked is?"

Döntő jelentőségű – bár a mondandó értelmét nem mindig zavarja – **az igék alanyi és tárgyas ragozásának megkülönböztetése.**

Az igék elsajátításánál igen fontos, hogy a **nyelvtanuló az igét vonzattal, vonzataival együtt ismerje meg.** (Néhány más szófajú szónak is lehet vonzata, pl. közel vmihez, tele vmivel.) Így eleve megtudhatja, hogy az adott ige alapalakjában tárgyatlan vagy tárgyas-e.

A tárgyatlan - tárgyas igepárok száma nagy, sokféle képzőpár-variációval születtek és születnek, egyes képzők ma is aktívak. Néhány példa: romlik - ront, kel - kelt, csökken - csökkent, fészülködik - fészül, mozog - mozgat, javul - javít, nő - növel/növeszt, ugrik - ugrat/ugraszt.

Jellemzőjük, hogy a velük alkotott mondatok átalakíthatóak egymásba:

A termelés nő. – Növelik a termelést.

A lift elromlott. – Valaki elrontotta a liftet.

A nyelvtanítás során jó, ha a párok egyikének felmerülésekor megismertetjük a nyelvvel ismerkedőket az igepár másik tagjával is. Egyrészt éppen a morfológiai sokféleség miatt, másrészt mivel az alak sokszor megtévesztő. Látszólag párt alkotó igék jelentése a valóságban távol állhat egymástól. Nem valódi tárgyatlan - tárgyas igepár például a foglalkozik - foglal, hasonul - hasonlít, tartozik - tart, végződik - végez, fél - félt.

A tárgyas ragozás használata fel sem merül, ha:

- a mondatunk igéje tárgyatlan (A gyerekek délutánonként *sétálnak*.)

- az ige tárgyas, de az adott helyzetben épp nincs tárgy (Csendben olvasol a sarokban.)
- a tárgyas igének az adott helyzetben 1. vagy 2. személyű tárgya van (Leó ismer téged.)
Különleges és **egyedülálló rag a -lak, -lek**, amely kizárólag akkor fordul elő, ha az egyes szám első személyű alany mellett egyes vagy többes szám második személyű tárgy áll (Téged kereslek.)
- a tárgyas igének harmadik személyű, de határozatlan tárgya van (Egyél almát!)

Tárgyas ragozásban mindössze egy esetben áll az ige: ha a tárgyas ige mellett határozott tárgy van (A fiúk rúgják a labdát.).

A tárgy persze nincs mindig formálisan is jelen a mondatban, főleg a határozott tárgy, amely az előzőekben elmondottakra utalna vissza:

- (- Itt vannak a fényképek.)
- Tudom/Látom/Már mondtad/stb.

A határozatlan tárgyak közül főleg az "engem" szokott elmaradni, mivel a legtöbbet magunkról beszélünk, például:

Ott voltam, amikor bejött a terembe, de nem vett észre. (= nem vett észre engem),

de azonos beszélő és tárgy esetén második személyben is elmaradhat a határozatlan tárgy:

Ott álltál mellette, mégsem vett észre. (= nem vett észre téged)

Formailag kimaradhat a tárgyi utalószó az összetett mondatok főmondatából. Itt is **elég a tárgy ragozás a határozottság jelzésére:** Észrevette, hogy valaki áll mögötte.

A magyar nyelv további sajátossága az **igekötők** bőséges használata, gazdag választéka. Gyakorlatilag közéjük sorolhatjuk az igekötőszerű elemeket is (például: jóllakik, egyetért). Köztudott, hogy az igekötők funkciója sokrétű: jelezhetik a cselekvés irányát, megkezdését, befejezését, mozzanatosságát, tartósságát, és új értelmet adhatnak az igének. Nemeször egyidejűleg két feladatot is betöltenek, fokozva ezzel a kifejezés **tömörségét**. (Pl. az "átolvas" szó igekötője egyszerre utal a cselekvés sajátos módjára és befejezettségére, vagy a "kifeküdt a kertbe" kifejezés egyszerre irányt és befejezettséget mutat.)

Az igekötők sajátossága, hogy tárgyatlan igéket tárgyasakká tehetnek:

Bejártad a várost. - Itt élte le egész életét. - A ló átugrotta az árkot.

Nézetem szerint az **igekötők** is alapvetően az **esemény, cselekvés körülményeinek pontos megjelölését szolgálják**, arra jöttek létre. Valahogy a

magyarok számára elsődlegesen fontosabbak a körülmények, a mód magához az eseményhez, cselekvéshez képest. Általában előre szeretjük megjelölni, hogy mire irányul a cselekvés, az igekötő nélküli igét tehát általában megelőzi a bővítménye. (Kivéve, ha kifejezetten az ige a nyomatékos.)

Például: A földre tette a táskát. - Hozzám lépett. - Kezet mosott. - Vásárolni ment.

Ha azonban a bővítmény követi az igét, az ige igekötőt kap, hogy előre jelezze a cselekvés "irányultságát": *Letette* a táskát a földre. - *Odalépett* hozzám. - *Megmosta* a kezét. - *Elment* vásárolni. - Így mintegy kétszeresen jelezzük a cselekvés körülményeit, előre csak általánosabb értelmű jelzésként, és utólag teljes pontossággal. Ez a gondolkodásmód hozta létre bizonyos újabb igekötőinket. Pl. A lábamra lépett. - *Rálépett* a lábamra.

A fának ütközött. - *Nekiütközött* a fának.

A körülmények pontos megjelölésére való törekvés látszólag nem érvényes a negyedik dimenzióra, az időre, vagyis, hogy az események egymáshoz képest mennyire előbb vagy utóbb zajlanak le. Ez a megállapítás azonban csak akkor igaz, ha kizárólag a magyar nyelv igeidőinek szűkös választékában gondolkodunk, például a kijelentő mód egyetlen múlt és egyetlen jövő idejére, a felszólító/kötőmód egyetlen idejére gondolunk. Még ilyen körülmények között is van egy közismert módon megoldott esete az egy-, illetve előidejűség igeidővel való jelzésének: Tudtuk, hogy ő a hibás. - Tudtuk, hogy ő volt a hibás.

Valójában az igeidőkön kívül más eszközök is rendelkezésünkre állnak a különféle események egymáshoz való időbeli viszonyának kifejezésére.

Például bizonyos határozószók:

Amikor a mi gépünk leszállt, az övé már felszállt.

Amikor a mi gépünk leszállt, az övé épp(en) felszállt.

Amikor haza fogok érni, ő már nem lesz otthon.

Bizonyos kifejezések:

Amikor a gépünk *leszállóban* volt, az övé épp felszállt.

Az egyes események folyamatosságát, befejezettségét stb. nem különféle igeidőkkel, hanem különféle igékkel (folyamatos, ismétlődő, mozzanatos stb.) fejezzük ki. Egy tőből képzéssel létrejött – sokszor ma is újonnan létrehozható –, a cselekvés tartamát, módját is magukban foglaló ige-családok tekintetében is igen gazdag nyelvünk. (Például: lebeg, lebegtet, lebben, lebbent, leng, lenget, lengetőzik vagy röpül/repül, röpdös/repdes, röppen, röpköd/repked, röpít/repít, röptet. Mondatba illesztve: Percekig csörgött a tele-

fon, aztán egy utolsót csörrent. A gyerek az anyja szoknyáját rángatta, de az anyja arca meg se rándult.

A **képzők nagy száma, sokfélesége** s az ebből származó **gazdag szókincs** szintén jellemzője nyelvünknek. A képzők a dolgok, fogalmak részletessége, pontossága mellett a tömörséget is elősegítik, gondoljunk a **ható és műveltető igék**re, melyek **jelentését más nyelvek nem egy szóval adják vissza**. A csak bizonyos kifejezésekben megőrzött, eredeti, tömör szenvedő igealakok helyett azonban mára különféle megoldások születtek. Például tárgyatlan ikés igék: "A feladat megoldatott." helyett "A feladat megoldódott.", összetett szerkezetek: "A kérdés feladatott." helyett "A kérdés fel van adva."

Ha már a képzőket említettem, igen praktikus és a nyelvtanulók körében nagy sikert szokott aratni, hogy sok-sok névszóból, sőt más szófajú szóból is igen egyszerűen képezhető ige: sárgul, orrol, hegedül, labdázik, kávézik, söröz, ágyaz, utánoz, nélkülöz, sokszoroz stb.

Tömörséget eredményeznek pl. az olyan névszóképzők is, mint az -ékony, -ékeny.

Visszatérve az **időviszonyok kifejezésének** gondjára, elmondhatjuk, hogy ezt **segítik az igekötők is**:

Be-bejön egy-egy ismerős, el/beszélgetnek az asszonnyal, majd el/mennek.

A konyhában főzőcskéztem, amikor megszólalt a telefon.

A repülőgép még a kifutópályán futott, amikor kigyulladt a hajtóműve.

Mialatt nyaraltunk, kirabolták a lakást.

Helyenként az igekötő helye is időviszonyra utaló plusz tartalmat hordoz. Mást jelent, ha azt mondom, hogy "*Mentem fel az emeletre, amikor eszembe jutott, hogy ...*" vagy azt, hogy "*Felmentem az emeletre, amikor eszembe jutott, hogy ...*" Az első esetben az első cselekvés folyamatos és egyidejű a másodikkal, a második esetben az első cselekvés befejezett, és megelőzi a másodikat.

A **felsorolt eszközök együtt bonyolult időviszonyok kifejezését is lehetővé teszik**, jóllehet az idő tekintetében sem azonos részletekben vagyunk pontosak vagy épp felületesek, mint a más nyelveken beszélők-gondolkodók. Bizonyos árnyalatokat mi, másokat ők tudnak jobban, pontosabban érzékelteni.

Az igékből származó **igeneveknek** nagy jelentőségük van a magyar nyelvben, szinte korlátlanul képezhetőek, s használatuk mindennapos. A neolatin nyelvek például a főnévi igenevet használhatják ún. mondatrövidítésre, azaz az alárendelt mellékmondat kiküszöbölésére olyankor is, amikor ez a magyarban nem alkalmazható. (Mondhatjuk például, hogy "Sétálni megyek.",

"Vásárolni akarok.", de nem mondhatjuk, hogy "Orvos lenni tanulok." vagy "Nem meghalni eszem.", hanem helyettük "Azért tanulok, hogy orvos legyek." - esetleg "orvosnak tanulok" - és "Azért eszem, hogy ne haljak meg." összetett mondatos formákkal kell élnünk.)

A magyarban mondatrövidítésre, tömörítésre széles körben használatosak mind a folyamatos, mind a befejezett melléknévi igenevek, ritkábban a beálló melléknévi igenév.

A határozói igenév szerepe sokban eltér a neki megfelelőnek tartott gerundiumétól. A magyar határozói igenév helyenként az idegen nyelvi befejezett melléknévi igenév megfelelője.

A beszéd egyes elemeivel való foglalkozás után rátérhetünk nyelvünk egyik újabb **kritikus pontjára, a szórendre.**

A szokásos közhelyről, hogy "a magyarban a szórend szabad", rég tudjuk, hogy nem egészen igaz, de minél hosszabb egy mondat, minél több a bővítmény, annál több jó szórendi változat lehetséges. A következő kötöttségek azonban mindig fennállnak.

A mondat központja a nyomatékos szó, amelyet kötelezően az állítmány követ. Összetett állítmány esetén neutrális mondatban, illetve ha az állítmány nyomatékos, a névszói tag az első, ha más szó nyomatékos, az igei tag megelőzi a névszói tagot. Például:

A víz meleg volt. - A víz volt melegebb, nem a levegő.

Egyszerűbb és bonyolultabb jelzős szerkezetekben a jelzők és a nekik alárendelt bővítmények sorrendje nem tetszőleges:

Pl. lassú ütem

ezek között a körülmények között

ezek között a nehéz körülmények között

a két hosszú hajú lány

a holnapra várható időjárás

a kettőtök közötti különbség

a szárazság által okozott gondok

a magyaroknak a pogányságról a kereszténységre való áttérése

Kötött természetesen a névutók helye és az "is" kötőszó helye.

Külön gond az igeikötő helye egyszerű igenél és segédigés kifejezéseknél. Az ige előtt elhelyezkedő igeikötő és az ige közé általában csak bizonyos szavak kerülhetnek (is, sem, nem, se, ne), s csak nagy ritkán más, különösen nyomatékos szavak. (Például: Elrontani én rontottam el, de meg ő javította a gépet.)

Az ige utáni helyzetben az igeikötő állhat közvetlenül az ige után (első lépésben ezt az egyszerűbb változatot tanítjuk), de – végeredményben hatá-

rozó lévén – hátrább is kerülhet a mondatban. Erre külön fel kell hívni a figyelmet, hisz gondot okozhat például a mondat végén, az igétől távol álló igekötő. (Végül nem ők végeztek minden munkát el.)

Fontosnak tartom, hogy az úgynevezett frazeológiai egységek, vagyis a stabil, kifejezésszerű szókapcsolatok szórendi viselkedése azonos az igekötős igékével. Ugyanis az igés stabil szókapcsolatok bővítményei sajátos igemódosító szerepet töltenek be. Példa a szórendi viselkedésre:

Bejárt a városba.	Póru <u>l</u> járt a városban.
Mikor járt <u>be</u> a városba?	Mikor járt <u>póru</u> l a városban?
Össze is dőlt a ház.	<u>Duga</u> ba is dőlt a tervünk.

A segédigével álló igekötős főnévi igeneves szerkezeteknél logikátlanak tűnhet az igekötő mozgása, ezért fontos tudatosítani, hogy az ige itt valójában a segédige (akar, tud, fog, kell, szokott), amely "körül" az igekötő mozog. Gond, hogy bizonyos, más segédigék (szeret, kezd, illik, sikerül) jobban szeretnek önmagukban nyomatékosak lenni, segédige jellegük gyengébb. Összehasonlításképp például:

ki akar fárasztani, *ki* tud fárasztani, *ki* fog fárasztani, *ki* kell fárasztania, *ki* szokott fárasztani,
de inkább: kezd *kif*árasztani, szeret *kif*árasztani, illik *el*köszönnöd, sikerült *kif*árasztania.

Zavaró tény, hogy a segédige előtt álló igekötőt tőle külön-, az utána állót a főnévi igenévvel egybeírjuk. A segédige utáni igekötős főnévi igenév szintén állhat mind a segédige után közvetlenül, mind hátrább: Nem *akart elj*önni velünk. Nem *akart* velünk *elj*önni. *Sikerült elinté*znünk mindent helyben. *Sikerült* mindent helyben *elinté*znünk.

Kiegészítendő kérdést hordozó mondatoknál nem feltétlenül a kérdőszóval kezdjük a mondatot – kezdő nyelvtanulóknál ennek a formának a kizárólagos használata könnyebbséget jelenthet –, megelőzheti a kérdőszót más (másodnyomatékos) szó:

Kati mit csinál? Reggel hova mész? A levelet hova tettétek?

A szórend kulcsszava a nyomatékoság. A kérdésekre nyomatékos (egy-egy szót kiemelő) válasz adandó, tehát a felelet központi részének szórendje követi a kérdés szórendjét. Természetesen csak akkor, ha egész mondatos, hosszú feleletet adunk.

Folyamatos beszédben, ill. íráskor a megnyilatkozóknak kell tudnia, eldöntenie, valójában mi is a nyomatékos szó, hogy utána tehesse az állítmányt. Ez nem olyan könnyű, mint amilyennek látszik, csak gondolkodással, odafigyeléssel megy, egyébként az idegen nyelvű beszélő az anyanyelvének (vagy egy általa jól ismert más idegen nyelvnek) a szórendi szabályait követve

a magyartól idegen és sokszor a mondanivalóját nem jól tükröző, pontatlan, félreérthető vagy egyenesen értelmetlen mondatokat szül.

Végül néhány szóban szeretném érinteni az összetett mondatokat. Bizonyos ázsiai nyelvekben ismeretlenek az alárendelt mondatok, míg más nyelvekben megszokottak. A magyar jellemzője, hogy – az esetek többségében – **a főmondatban megjelenik** a mellékmondatra mutató szó, **az utalószó**, s ez a főmondat szerves eleme.

Pl. Most beszéljünk *arról*, amiért idejöttünk.

Már másodszer találkozottunk *azzal* a jelenséggel, amiről ez a cikk szól.

Mi nem juthatunk el *oda* soha, ahova *ő* rendszeresen jár.

Egyes gyakori kifejezésekben ugyanakkor elhagyható, s el is szoktuk hagyni. Például:

Fontos, hogy mindenki ott legyen. Fél, hogy elküldik.

Nem értem, miről beszélsz. Elhitte, amit mondtak neki.

Az alárendelő kötőszavak bősége is olyan jellemzője nyelvünknek, mely zavaró más nyelvekhez képest. Az "aki, akit, akik, akiket, ami, amit, amik, amiket, amely, amelyet, amelyek, amelyeket" és "hogy", sőt a "mint" kötőszavak feladatát például egyetlen szó is betöltheti (például olaszul).

A toldalékok bősége a kötőszavakon is megjelenik (akit, akiben, akin, akiről, sőt, akiket, akikről, akiknek stb.), de furcsának tűnhet a magánhangzók illeszkedésének nyelvtörténeti okkal bíró hiánya (akivel, mert "az kivel" - "a kivel" - "akivel").

Sajátos a kérdőszavak és kötőszavak kapcsolata: mikor - amikor, hol - ahol, ki - aki stb., kivétel a miért - mert (de: amiért).

Külön odafigyelést kíván az eldöntendő kérdés függő beszédben való megjelenése, ahol a több nyelvben megszokott "ha" helyett a "hogy" kötőszóval plusz az "-e" kérdőszócskával találkozunk:

Azt kérdezték, *hogy* ő is eljön-e.

Nem tudtuk, *hogy* nekünk is szabad-e innunk a borból.

Az alárendelt összetett mondatoknál ismét előkerül a "szabad" sorrend kérdése, hisz a könnyen érthető egyenes és a fordított mondatrenden kívül közbeékelte mondatokkal is gyakran élünk nyelvünkben. Pl. A múzeumban, ahol tegnap jártunk, s amely, amikor legutóbb itt voltunk, még nem is létezett, nagyon érdekes dolgokat lehet látni.

Nyilvánvalóan nagy fába vágja fejszóját az, aki a címben jelzett témát viszonylag röviden, mégis átfogóan szeretné tárgyalni. Remélem azonban, hogy az igazán lényeges pontokra sikerült rávilágítanom. Jelen előadásomban a tanítási gyakorlatból kiindulva próbáltam összefoglalni a magyar nyelvnek azokat a sajátosságait, amelyek azzá a számunkra kedves, egyedi jelenséggé

teszik, ami, s igyekeztem kiemelni azokat a jellegzetességeket, amelyek a külföldieknek (elsősorban, de nem kizárólagosan az indoeurópai nyelveket beszélőkre gondolva) a legtöbb nehézséget okozzák. A következő előadások e jelenségek nagy részét részletekbe menően tárgyalják majd.

Berényi Mária

Az idegennyelvi szenvedő szerkezetek megfelelői a magyar nyelvben

A tézis, amit bizonyítani szeretnék az, hogy a (mai) magyar nyelv alapvetően aktív szemléletű, az indoeurópai szenvedő szerkezeteknek az esetek túlnyomó többségében aktív szerkezet felel meg.

Mit is nevezünk passzív szerkezetnek? Az ilyen szerkezetben a *grammatikai* (és logikai) *alany* a cselekvés tárgya, mint annak elszenvedője, ebből következőleg az igei szerkezet szenvedő formát ölt (általában létige+igenév vagy speciális képzős igealak); a cselekvés végrehajtóját nem feltétlenül szükséges (de lehetséges) megjelölni. A közlés arra irányul, hogy a cselekvés tárgyat hogyan érinti az adott cselekvés, milyen helyzet, változás jött létre az állapotában, vagy a cselekvés valamely (határozóval kifejezett) körülményét hangsúlyozza a mondat. *The house has been built. The house was built in 1987 by XY.*

Lehetséges magyar megfelelők: *A ház felépült. A házat felépítették. A házat XY építette 1987-ben.*

A szenvedő szerkezet kifejezése az indoeurópai nyelvekben általában:

S (a cselekvés tárgya) + **VP** (létige + passzív jelentésű igenév)

A cselekvő kifejezése a **VP**-ben *határozóval* történik (*par...*, *by ...*, *..által*).

A magyar mint idegen nyelv tanításában fontos tudatosítani a fenti szerkezetek közötti különbséget, ez által számos hibaforrás kiküszöbölhető. Nem választható el ez a témakör a tranzitív - intranszitiv igepárok tudatos tanításától. Tipikus hibák ugyanis: "a ház épített 1987-ben...", a tanítás kezd 9 órakor" stb. Magyar közegben élőkre a rossz magyar nyelvhasználat is hathat: "meg lett mondva, el van menve stb."